

Josef Král
O duchu české filosofie
(Československá filosofie, Praha 1937, s. 242-246)

Když byl podán soustavný přehled českého myšlení ve filosofii a filosofických disciplínách,¹ je možno odpovědět na základě tohoto materiálu také přesněji na otázku občas přetřásanou po duchu a povaze české filosofie. Dosud byl tento problém řešen více méně příležitostně, spíše poznámkami neb jednotlivými postřehy, intuitivně; jen výjimečně máme podrobnější výklad této otázky, tak např. Josef Tvrdý (Filosofie u Slovanů, Slovanstvo I., 1929, str. 209-219) v pojednání o slovanské filosofii uvažuje o duchu slovanské filosofie a v tom také o filosofii české. Po něm a podle něho také Ferdinand Pelikán spojuje tuto úvahu s ještě nesnadnější a problematičtější otázkou po základních rysech slovanského ducha ve filosofii (viz Ruch filosofický X.).

Abychom vnesli nějakou metodu do těchto namnoze rozptýlených úvah uspořádáme názory na povahu českého filosofování nejprve podle toho, v čem filosofové vidí zvláštní vlastnosti poznávacího pochodu.

Jako charakteristické znaky českého, eventuálně slovanského myšlení, rozumí se především filosofického, uvádí se např. sklon českého ducha k exaktnímu myšlení, střizlivý vědecký směr (Durdík, ČČM, 1876, s. 326 an.) neb aspoň poměrný sklon českého charakteru k racionalismu (proti převážně emoční povaze slovanské, Tvrdý 286) nebo přímo racionalismus, racionalita české filosofie, jak ji vyzdvihuje Josef Beneš (Tvořivá inteligence v teorii, předmluva) a nachází na Komenském a zvláště na Masarykovi. Nezapomeňme, že sám chce pod vlivy moderního racionalismu v této racionalitě pokračovat. Proti tomu stanoví Tvrdý a ještě více Pelikán sub specie slovanské povahy převahu emočního prvku, citovosti nad ostatními, zejména nad rozumovým – poměrně nejracionalnější ze Slovanů nachází Tvrdý Čechy. Pelikán považuje za první základní rys slovanského způsobu myšlení jistou naivnost, citovost, bezprostřednost a intuitivnost slovanského ducha a v intuici, již chápe podle Bergsona jako intelektuální sympatii, vidí hlavní objevitelský prostředek poznání, odmítaje však směřovat ji s mysticismem. Jiní přijímají jako význačný sklon českého ducha mytičnost, mytický ráz, ať samotný, jak eventuálně nepřímou dokazuje Čyževský, když vytýká Čechům, že nedoceňují a přehlížejí mystický ráz svého myšlení a mystické proudy Čechoslováků vůbec anebo popírají aspoň jejich původnost (Wesen und Aufgaben der tschechoslovakischen Philosophie, Slavische Rundschau 1936) nebo ve formě mystickónáboženské (Kratochvil). Masaryk nachází v české a slovanské národní duši zvláštní spojení střizlivosti, konkrétnosti, krajního realismu a mystičnosti, náboženskosti (např. ve článku o Komenském) a on sám aspoň ve svých tezích o náboženství byl by toho výmluvným dokladem.

Z této povahy českého myšlení vyvozují nebo jí vykládají další vlastnosti českého filosofování. Za takové uvádějí především konkrétní, praktický, životní ráz české filosofie. Tuto myšlenku rozvíjí nejdříve zejména Tvrdý a po něm Pelikán, podle něhož slovanské myšlení je praktické, nikoli ve smyslu technickém, nýbrž citovém, je ideomotorické, ježto každá idea směřuje ke svému uskutečnění – provedení. Slované pravidelně nemilují teorii pro teorii. Kdežto však Tvrdý a Pelikán vyvozují praktičnost slovanské filosofie z její citovosti, vyvozují ji druzí z českého racionalismu.

Proto se filosofie pěstuje více nebo hlavně – jak to praví sám o sobě Masaryk – jako etika, sociologie, filosofie náboženská, politická, pedagogika nebo jak filosofie dějin, kterou dokonce prohlašuje Pelikán za obor, ve kterém Slované dosud nejvíce vykonali. To se jeví jinak nedostatkem zájmu čistě teoretického, spekulativního, zájmu pro metafyziku, nebo školským eklekticismem v metafyzice a podřadnosti myšlení abstraktního a jeho výkonů.

Co se týká směrů filosofických, převládá prý v českém myšlení zájem pro pozitivismus a realismus, filosofii exaktní, objektivismus, sklon k individualismu a

pluralismu, kdežto k filosofii idealistické, spekulativní, k subjektivismu (tím více k solipsismu) se jeví odpor a nechuť anebo aspoň málo sympatie. Ovšem proti tomu ojedinele vyvozuje ze základního sklonu české duše k náboženství nebo ze sklonu nábožensko-mystického směr české filosofie k novoidealismu (Kratochvíl, Filosofické essaye 1921) nebo k pokřesťaněnému humanitismu u Drtiny i Masaryka (týž v Přehledu dějin filosofie). Z historických směrů, které ovládly naši filosofii, vysvětluje zdomácnění a rozšíření herbartismu u nás Durdík právě jeho „střízlivým vědeckým rázem“, který vyhovoval sklonu českého ducha k exaktnímu přemýšlení, a s jeho výkladem se shoduje i Tvrdý, shledávaje, že herbartovská filosofie se dobře hodila k českému charakteru skloněnému k racionalismu (286). Ale nechybí ani mínění opačné. Tak Drtina nepovažuje propagování herbartismu v českém národě za správné a zdravé, ježto herbartismus stojí celou svou povahou k povaze českého myšlení v příkrém odporu (Filosofie XIX. století a vědy přírodní, Novina V./1911/2, str. 522).

Také rozšíření pozitivismu v naší filosofii vykládá např. Tvrdý tím, že pozitivismus svým zdůrazňováním faktů a vědecké práce se přiblížil slovanské duši s jejím smyslem pro konkrétní úkoly myšlení (287). Fajfr jej považuje za „skoro národní filosofii českou“, za „opravdu mateřskou filosofii všech českých filosofů“ a charakterizuje české filosofické myšlení jako materiální, tj. obsahové, nikoli formální. Tedy opět můžeme říci spíše praktické než spekulativní (Česká filosofie za r. 1926/7, ČM. 1928).

Jako další znaky uvádějí např. Tvrdý nedostatek systematického zpracování, přílišný dogmatismus a značný nedostatek kritičnosti, nedostatek tradice a Pelikán jak klasický toho doklad konstatuje přerušování tradice v myšlení českém a slovenském. Po stránce formální uvádí se zvláště, často básnická a hudební, ba někdy i aforistická forma slovanského myšlení (Dvornikovič, Pelikán); hudební přízvuk u herbartismu jak přibližující jej Čechům vytýká E. Winter.

Tyto výklady nezjistily však a neověřily většinou dostatečně svá tvrzení. Jsou to, jak již byly charakterizovány, často spíše improvizované poznámky nebo ojedinelé, intuitivní postřehy nad četbou a velmi často mají být podporou vlastnímu stanovisku. Někdy jsou to upravované výklady jiných slovanských filosofů, ale neověřené dosti kriticky nebo založené na názoru ještě problematičtějším, když např. to, co může být lépe známo a zjištěno, vysvětluje se méně známým a zjiitelným, když slovanská filosofie vykládá se ze silně problematické národní povahy slovanské, pocházející z doby společného soužití Slovanů.

Při rozboru vyloučíme především z úvahy ty obory, jejichž pěstování přímo ukládají a si vynucují potřeby dne, jako jsou pedagogika, praktické otázky psychologické (otázky volby povolání a tzv. vědecké řízení práce) a různé otázky sociologie aplikované, zejména otázky společenského řádu, sociální otázka apod. Ostatně tyto vědy dnes nepočítáme do vlastní filosofie, nejvýše jen jaksi historicky.

Dále je nutno přihlížet ke dvěma věcem: 1. jak mnoho se v kterém oboru vůbec pracuje a 2. s jakým úspěchem, máme-li totiž některé teorie zcela a samostatně propracovány.

A tu je třeba konstatovat, co se týká jednotlivých oborů filosofických, že např. metafyzika a filosofie obecná, ať je již chápeme jakkoliv, ale vždy jako otázku jednotného, celkového názoru na svět a život, nemá méně pěstitelů nebo méně prací než etika, filosofie náboženství a případně sociologie, které by měly vykazovat těch prací nejvíce, ba možno říci, že soustavných teoretických prací etických a náboženských i v teorii propracovaných máme málo. Chudobu náboženského ducha vytýkal již před lety Vorovka (Česká náboženská chudoba, RF. II.) a mínil tím vlastní otázky náboženské, nikoliv jen etické, v něž se u nás zájem náboženský především měnil. Pohřešuje zejména, že nemáme v české filosofii důsledně domyšlený a do podrobností propracovaný teismus, ačkoliv má mezi našimi filosofy vynikající stoupenec. Je to tím nápadnější, že jde o disciplínu, která mohla mít oporu v náboženství jako kulturní složce vždy oceňované a uznávané a v církvi jak mocné instituci

společenské. Ale právě tímto mocenským vlivem církve a jejím monopolem jak církve státní nebo národní, její dogmaticností a autoritativností, ba absolutismem a nesnášenlivostí, jimž svobodné přemýšlení o základních problémech náboženských nebylo vítáno, vysvětlíme poměrnou ideovou neplodnost tohoto filosofického oboru. Také v etice můžeme sice konstatovat dosti prací, ale co se týká etické teorie soustavné, spíše chudobu než bohatství. Je to rovněž tím podivnější, že i o této životní oblasti platí z velké části to, co bylo řečeno o náboženské, ježto vedení života bylo především předmětem náboženského pojetí a církevního vedení lidstva. Je to tím podivnější také proto, jak správně upozorňuje Krecar (PR. VI., 1893, s. 176), že „z disciplín filosofických byla *etika* porozumění českého lidu nejpřístupnější. Základy vznešené etiky křesťanské hlásány byly lidu z kazatelen. „Mimo to, domnívá se každý, co činit *má* nebo co činit *nemá*, rozumí nejlépe sám...“

Ale také na tuto oblast životní přecházela nesnášenlivost a také zde nebylo zájmu o jiný samostatný teoretický výklad, nebylo dlouho potřebné svobody myšlení a přizpůsobení života myšlení. Zájem se zde nesl spíše k praktickým návodům a normám pro jednotlivé situace životní a spíše k moralizování, jak je pěstovali morálky církevní a náboženské.

Naproti tomu musíme, myslím, konstatovat, že úsilí chápat svět jako jednotu, proniknout do podstaty světa a jeho dění, podat encyklopedický, soustavný a sourodý výklad at' celého světa, at' jeho jednotlivých hlavních oblastí, je zastoupeno stejně početně. Ty různé pokusy a náběhy k metafyzice a jednotnému názoru na svět, vyskytující se ve všech hlavních filosofických směrech a u nás zastoupených, ba i u velkého počtu představitelů vědeckých, potvrzují to dostatečně. Nejsou-li dosti zdařilé nebo samostatné, nevyvrací fakt, že by jich nebylo anebo že by se neuznávala nebo nepocíťovala metafyzická potřeba. To, že máme jejich idealistické řešení (Smetana, Hoppe a jiní) vyvrací zároveň mínění nebo spíše předsudek o odporu českého ducha k tomuto filosofování.

Kde zaráží nedostatek větších nebo významnějších prací, je v logice. Mimo problém třídění věd, který však můžeme počítat také mezi vlastní problémy filosofické, nemáme větší logické práce, ba ani metodologické mimo školské učebnice. To se sotva snáší s racionalistickou tendencí české filosofie. Abychom to považovali za potvrzení Fajfrova názoru, že české myšlení filosofické je vůbec spíše materiální, obsahové, tedy konkrétní než formální, abstraktní, tomu brání zejména dosti čilý ruch v noetických otázkách. Lze to spíše vysvětlovat tím, že se nevyskytli iniciativní pracovníci logici v nové době, a nečetností filosofických pracovníků vůbec.

Co se týká filosofie dějin a s ní tak často spojeného mesianismu národního a víry ve zvláštní poslání národa, smyslu jeho dějin apod., máme sice jednotlivé pokusy nebo pojetí, ale nijak tak četné jako u jiných národů slovanských a opět jich máme poměrně méně my Češi než Slováci. Snad to souvisí jednak s realismem naší politiky a pozitivní politikou národa (s malostí našich předválečných poměrů a speciálně s jich rakouskou sevřeností), jednak se střízlivějším duchem našeho filosofování.

Z dřívějších našich celkem malých poměrů a z nesamostatnosti politického života a s ní souvisící závislosti i kulturního života na kultuře německorakouské a německé vůbec lze vysvětlit výtku nesystematického zpracování a slabé tradice naší filosofie. Nebyloť dříve možností a vyhlídek, nejvýše jen velmi omezené, aby větší počet pracovníků mohl se věnovat filosofii jako hlavnímu svému povolání. Spíše to byl toliko přívěšek jiných věd, jako to vidíme na středoškolských kombinacích vědeckých oborů a jak se to také dosud obráží v zastoupení filosofie na našich vysokých školách a v některých našich vědeckých společnostech. Výtku nesystematického zpracování nebude asi lze dlouho podržet v dosavadním jejím rozsahu. Tou měrou, jak přibývá v obnoveném státě československém pracovních možností, zpracovávají se jednotlivé disciplíny jedna za druhou, pokud již nebyly uvedeny v systém dřívějšími mysliteli.

Pokud jednotlivé charakteristiky mluví o převaze některého směru filosofického a nedostatku směrů druhých, což se u nás tvrdí zejména o pozitivismu a idealismu v jich obou širokém pojetí, to vyvrací ta skutečnost, že nacházíme v novější filosofii zastoupeny poměrně stejně obě tyto tendence filosofické. Je to jednak tím, že přibýlo samostatných pracovníků zřízením nových univerzit, jednak obráží se v tom světová situace filosofie a zejména její působení na české myslitele. Čeští myslitelé hledí se totiž orientovat pokud možno všestranně v mezinárodním proudění myšlenkovém a pro nedostatek silné a trvalé tradice domácí a z důvodů věcných přiklánějí se k různým filosofickým směrům cizím. Po té stránce zamítá Čyževský právem, podkládají-li se českému filosofování jednostranné tendence.

České myšlení filosofické jak národa malého nebo nejvýše prostředně velikého a národa, který se v nové době propracoval k samostatnému kulturnímu životu poměrně pozdě, není tak bohaté, aby mohl na něm být vytčen podobný charakteristický rys, jako se vytýká např. u anglické filosofie její empiričnost, konkrétnost, realismus, zdravý rozum, srozumitelnost, psychologický ráz, nebo opět na francouzské filosofii její racionalismus, analytičnost a deduktivnost, abstraktnost, pozitivisticko-sociologický ráz, skepticismus a elegance slohu nebo na německé její spekulativnost, systematicčnost a smysl pro architektoniku, hloubka, zbásňování skutečnosti, její kritičnost i bohatá obraznost filosofů, metafyzický ráz a těžkopádná solidnost výrazu (např. Falckenberg, Dějiny novověké filosofie, č. př. s. 106 a n.). Ostatně i tyto rysy platí jen povšechně a spíše pro dřívější dobu, kdežto v novější době přečtené vzájemné vlivy filosofů jednotlivých národů kombinují různě tyto vlastnosti. U nás ještě více znesnadňuje všestranné studium cizích filosofii vyhranění myšlenek v určitém směru, působící spíše k syntéze myšlení obroušením rozdílů a důrazem na to, co je společné.

V poměru filosofie a života možno říci, že dříve vycházelo naše myšlení spíše z proudů a směrů filosofických cizích než z potřeb domácího kulturního a státního života. Závislost projevovala se i tímto způsobem. Tou měrou, jak se náš kulturní život osamostatňoval, blíží se filosofické myšlení potřebám života a vychází z nich nejen v etice a v estetice (za vznikem a rozvojem literatury krásné rozvíjí se odborná literatura estetická), nýbrž rozvoj samostatného vědeckého života nutí vyhledávat jednotný výklad světa stejně, jako národní a státní potřeby ukládají např. sociologii úkoly jiné, než by vyplynuly z pouhé teorie. Rovněž diferenciaci náboženského a církevního života vede k pokusům o samostatné a nové filosofie náboženské. Avšak nesmíme zapomínat, že právě také tyto potřeby jsou buzeny, více pocíťovány a uvědomovány opět rozvojem filosofických teorií a že filosofie a věda každého národa, a tím spíše menšího, nutně je, nechce-li ustrnout nebo zůstat jednostranná, ve styku a pak i pod vlivem filosofie a vědy mezinárodní. Jde však o to, aby se nepoddávala výlučně vlivu jednomu a neupadala tak v závislost na něm a aby vlivy přijímané byly sourodé vlastnímu myšlení a celému kulturnímu životu.

S tím souvisí také otázka, kdo u nás pěstoval a pěstuje filosofii, zda specialisté, odborníci, profesori filosofie či zda filosofie je pěstována zástupci povolání jiných, ať již vědci jiných oborů nebo spisovateli nebo muži praxe politické, hospodářské apod. Po té stránce zřejmě převažují přestítelé z řad odborných, což také jistě určuje její méně životní ráz.

Celkem lze říci, že dosavadní charakteristiky byly značně jednostranné, byvše málo ověřeny fakty nebo byvše více vnukány vlastním stanoviskem nebo napodobivše podobné výklady jiné. Ale dosavadní rozvoj našeho filosofického myšlení skýtá také ještě málo materiálu a málo výrazných zástupců, aby bylo možno vyvodit z něho určitější, přesnější a spolehlivější závěry. Bude nutno spokojit se zcela povšechnou charakteristikou a k tomu ještě značně podmíněnou a relativní.

¹ Josef Král si v Československé filosofii látku rozdělil do oddílů: A. Od počátků do doby obrození; B. Česká filosofie od doby obrození. I. Povšechný vývoj, II. Noetika, III. Logika, IV. Etika, V. Psychologie, VI. Estetika, VII: Filosofie náboženství, VIII. Pedagogika, IX. Sociologie, X. Dějiny filosofie, XI. O duchu české filosofie; C. Dodatky. I. Německá filosofie v Československu, II. Slovanská filosofie v Československu; D. Bibliografie.